

medievistika

XAVIER HÉLARY

COURTRAI 11. července 1302

Karolinum

Courtrai

11. července 1302

Xavier Héléary

Na obálce iluminace Lyoseta Liédeta

Bitva u Courtrai

Z francouzského originálu *Courtrai, 11 juillet 1302*,

vydaného roku 2012 nakladatelstvím Tallandier,

přeložila Věra Soukupová

Doslov k českému vydání Philippe Contamine

Vydala Univerzita Karlova,

Nakladatelství Karolinum

Praha 2017

Edici Medievalistika řídí Martin Nejedlý

Redaktorka Renata Čámská

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

ISBN 978-80-246-3609-2

ISBN 978-80-246-5276-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Bitva zlatých ostruh	7
I. Flanderské hrabství a Vlámové	9
II. Jitřní mše v Bruggách	25
III. Královské vojsko	42
IV. Flanderské vojsko	56
V. Bitva začíná	67
VI. Poslední útok	80
VII. Porážka a útěk francouzského vojska	92
VIII. Ohlasy bitvy u Courtrai	108
Bitva u Courtrai v kolektivní paměti	123
Stručné ohlédnutí za prameny	127
Prameny a literatura	131
Doslov k českému vydání (<i>Philippe Contamine</i>)	139
Rejstřík	147

Seznam map a vyobrazení

Francouzské království kolem roku 1300	10
Rozrod hraběte Balduina IX.	12
Území bývalého Nizozemí kolem roku 1300	16
Flandry kolem roku 1300	18
Bitva zlatých ostruh	66

Bitva zlatých ostruh

„11. července, na den svatého Benedikta, nechal hrabě z Artois vyhlásit, aby se celé vojsko shromáždilo na pláni před klášterem v Groeninge. Tam se jednotlivé oddíly seřadily k bitvě. Mezitím Vlámové vyšli z Courtrai, kam se předtím uchýlili, a s městem za zády utvořili zeď čelem k nepříteli. Všichni byli opěšalí, bez jediného jezdce, a bylo jich mnohem méně než jejich protivníků.

Potom hrabě z Artois svým jednotkám zavelel, aby postoupily vpřed. Tak se také stalo a obě vojska se začala bít. Pěchota hraběte z Artois získala nad Vlámů převahu a měla vítězství na dosah na ruky.

Jakmile tato zpráva dolehla k hraběti, zmocnila se ho nespokojenost; nechtěl, aby čest za dosažení vítězství připadla pěšákům. Proto poslal dopředu jízdní oddíly, které cestou rozrážely šiky vlastní pěchoty. Aniž by to však tušili, směřovali jezdci k příkopům, které se nacházely o něco dále. Vlámů se už zmocňoval strach, když tu se z jakéhosi skrytého úradku božího začali urození francouzští jezdci navzájem předhánět a padat jedni na druhé do příkopů. Když to Vlámové spatřili, znovu si dodali odvahy a bránili se s velikou neohrožeností. Tak se vinou pýchy hraběte z Artois jeho lidé a lidé dalších urozených mužů zabíjeli mezi sebou pádem z koně. A skutečně, jen málo jich zahynulo rukou Vlámů. Když bylo zřejmé, že se bitva obrací v jejich neprospěch a hodina jim není nakloněna, dali se zbylí muži hraběcího vojska, jezdci i pěchota, na útěk.“

Tak zní tradiční líčení bitvy, jak je zaznamenala kronika diktovaná Gillesem Le Muisit, opatem u svatého Martina v Tournai, i množství dalších dobových kronik.¹ Samozřejmě ne všechno je v tomto podání

¹ *Chronique et annales de Gilles Le Muisit, abbé de Saint-Martin de Tournai (1272-1352)*, H. Lemaître (ed.), Paris 1905, s. 66-67 [nadále Gilles Le Muisit].

přesné, nicméně právě takto se na bitvu u Courtrai mělo vzpomínat v budoucnosti.² Vojsko urozených, rytířů, válečných profesionálů bylo přemoženo vojskem pěšáků. Pro lidi na počátku 14. století výsledek bitvy nutně zrcadlil boží soud, a zejména tehdy, když byl převrácen přirozený řád věcí. V *Magnificat* se přece zpívá: „Prokázal sílu svým ramenem, rozptýlil ty, kdo v srdci smýšlejí pyšně; vladaře svrhl s trůnu a ponížené povýšil.“³ V očích současníků nebylo o čem pochybovat. Bůh chtěl, aby se v příkopech u Courtrai francouzské šlechtě dostalo z rukou flanderských řemeslníků trestu za její hříchy: za pýchu vůdce královského vojska, hraběte z Artois, a nedisciplinovanost šlechticů, kteří ho doprovázeli. Atributy rytířství, zlaté ostruhy, jež vítězové ve velkém množství sesbírali z mrtvol rozesetých po bitevním poli a zavěsili jako votivní dary v hlavním courtraiském kostele, Vlámům připomínaly vítězství, které bylo nepochybně znamením božího vyvolení.

Bitva u Courtrai současně zasadila ránu politice francouzského krále. Už od svého nástupu na trůn v roce 1285 Filip IV. řečený Sličný s nebyvalou rozhodností usiloval o posílení své autority v království. Všichni, kdo se mu postavili, nakonec museli ustoupit. Dne 11. července 1302 se na jedné straně ocitli vzbouření poddaní a na druhé straně zástupci legitimní autority – kapetovského krále.

Bitva u Courtrai proti sobě nepostavila dva národy v moderním slova smyslu. Přesto všichni kronikáři mluvili stejně jako Gilles Le Muisit o střetu „Vlámů“ s „Francouzi“. V průběhu bojů roku 1302 a následujících let se skutečně na obou stranách silně projevovalo „národní“ cítění. Každý z těchto táborů je samozřejmě stavěl na něčem jiném. Flanderské hrabství posilovalo svoji specifičnost a sounáležitost díky městům a snad především díky vlastnímu jazyku. Král zase vynakládal značné propagandistické úsilí s cílem shromáždit za sebou rytířstvo a vůbec všechny poddané království.

První katastrofální porážka rytířstva, zásadní neúspěch vlády Filipa Sličného, katalyzátor národního vědomí – to všechno je bitva u Courtrai, „bitva zlatých ostruh“.

² Courtrai je ve vlámském znění Kortrijk. V překladu se přidržíme francouzské verze názvu (pozn. překl.).

³ Lk 1,51-52 (ekumenický překlad).

První kapitola
Flanderské hrabství a Vlámové

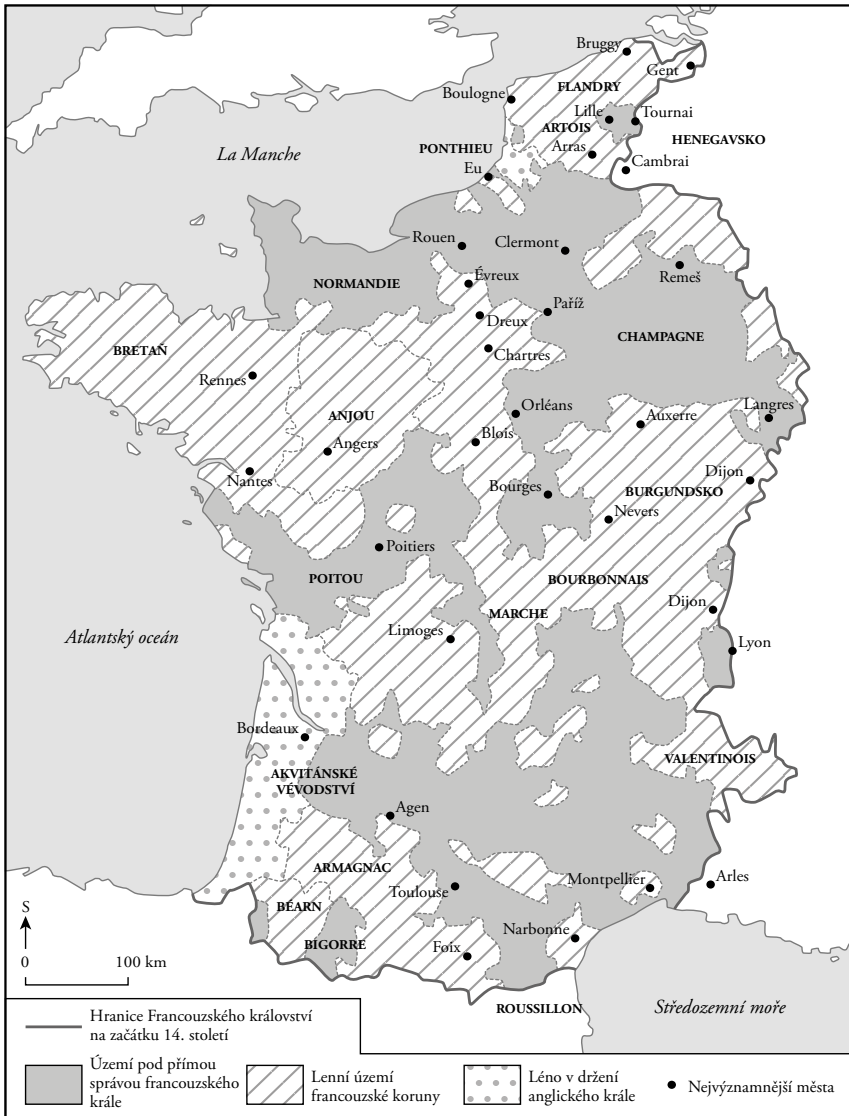
Velké léno Francouzského království

Na konci 13. století byl flanderský hrabě jedním z hlavních vazalů francouzského krále. Za vlády velkých Kapetovců, Filipa Augusta, Ludvíka IX. Svatého a Filipa III., se královská doména, oblast pod přímou kontrolou krále, zvětšila naprosto nevídaným způsobem. Do královských rukou postupně padly nejprve klenoty „plantagenetského impéria“ (Normandie, Anjou, Maine, Poitou), dále hrabství Toulouse a velká část francouzského jihu a konečně i hrabství Champagne. Část těchto nově nabytých území se přerozdělila prostřednictvím systému apanáží, které se vždy na jednu generaci propůjčovaly královým bratrům. Držiteli většiny velkých lén se tak stali princové pokrevně spříznění s králem. Jejich věrnost koruně byla zaručena, neboť „se pyšnili svou příslušností ke Katepovcům“, jak to vystihl Bernard Guenée.⁴ Všichni nosili ve znaku liliový květ, jenž se v předcházejícím století stal nejvýraznějším symbolem dynastie.

Z rodu Kapetovců pocházeli ještě další dva princové Francouzského království, byli s nimi však spříznění ve vzdálenějším stupni. Vévodové burgundští byli v mužské linii potomky Roberta Zbožného, který královal v letech 996–1031. Dále to byl vévoda bretaňský, jehož královská kancelář dosud s oblibou titulovala jako hraběte a který se pyšnil příbuzenstvím s královskou rodinou díky Petru Mauclercovi, vnukovi Ludvíka VI. Tlustého (1108–1137). Také burgundští a bretaňští vévodové tedy ve 13. století vystupovali jako věrní vazalové krále.

Když na trůn nastoupil Filip Sličný, ze všech předních vévodů a hrabat pouze dva nepatřili ke kapetovskému rodu. Jako potomek Eleonory Akvitánské byl anglický král Eduard I. současně akvitánským vévodou.

⁴ B. GUENÉE, *Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être Capétien, en France, au Moyen Âge*, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations 33, 1978, s. 450–477.

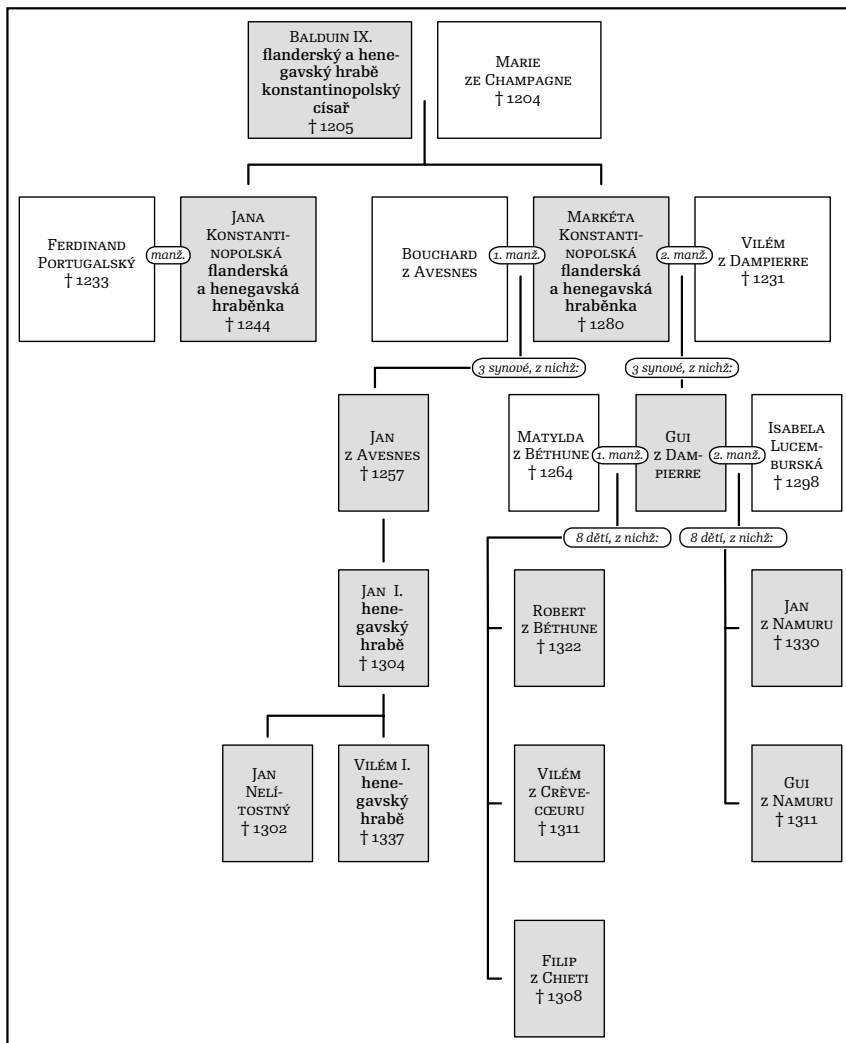
Francouzské království kolem roku 1300

Jeho otec Jindřich III. a francouzský král Ludvík IX. měli za manželky dvě sestry. Jejich synové Eduard I. a Filip III. tedy byli bratrance. Navzdory tomuto příbuzenství ovšem nebyly vztahy mezi pařížským a londýnským dvorem vždy poklidné. Ve skutečnosti je postupovala hluboká vzájemná nedůvěra a tu měla neústupnost Filipa Sličného ještě více rozjitřit.

Flanderský hrabě Gui z Dampierre byl dalším princem, který nepatřil ke Kapetovcům. Přes svého otce pocházel z urozené šlechtické rodiny ze Champagne, ale titul získal díky své matce Markétě řečené Konstantinopolské, která se narodila jako druhá dcera flanderského a henegavského hraběte Balduina IX. Když se v roce 1204 francouzsko-italské křižácké vojsko při čtvrté kruciátě odvrátilo od svého cíle a místo Jeruzaléma dobylo Konstantinopol, byl Balduin IX. zvolen císařem. Následujícího roku zemřel a na konstantinopolský císařský trůn nastoupil jeho bratr Jindřich. Dědičkami flanderského a henegavského hrabství se staly Balduinovy dosud nedospělé dcery Jana a Markéta. Protože to byla jeho povinnost i právo lenního pána, vzal francouzský král Filip August obě hrabství pod svou ochranu. Sledoval přitom samozřejmě i vlastní zájmy: tímto způsobem si chtěl zajistit kontrolu nad mocným flanderským územím.

Janu Filip August provdal za Ferdinanda Portugalského, který se tak díky své manželce stal hrabětem flanderským. Odměnou za svoje zásluhy si francouzský král bez smlouvání zabral dvě hraběcí kastelánie, Saint-Omer a Aire-sur-la-Lys, které pěkně zaoblily území, jež držel jeho nejstarší syn, budoucí Ludvík VIII., v okolí Arrasu. Je nasnadě, že mu to měl Ferdinand za zlé. V roce 1214 se postavil do řad spojenců anglického krále Jana Bezzemka: v bitvě u Bouvines (27. července 1214) však padl do zajetí a následujících dvanáct let strávil jako zajatec v Louvru. Podmínky jeho osvobození vyřešila smlouva z Melunu, uzavřená v dubnu 1226. Bylo dohodnuto, že Ferdinand a Jana zaplatí vysoké výkupné a složí slib věrnosti francouzskému králi. Flanderská šlechta a města se pak měly králi zaručit, že zajistí dodržení přísahy, kterou mu hrabě a hraběnka složí.

Manželství Jany a Ferdinanda zůstalo bez potomků. V roce 1244 se proto hraběnkou stala Janina sestra Markéta. Ta se jako dívka provdala v roce 1212 za henegavského šlechtice Boucharda z Avesnes. Okolnosti uzavření sňatku však byly sporné, protože Bouchard již dříve přijal podjáhenské svěcení a jako vyšší klerik byl tedy zavázán dodržovat celibát. Po několika letech, v roce 1223, papež jejich sňatek nikoli bez různých peripetií zneplatnil, aniž by ho však zpětně formálně anuloval. Na popud

Rozrod hraběte Balduina IX.

své sestry Jany se Markéta podruhé provdala za nejvyššího podkoního Champagne Viléma z Dampierre (1196–1231).

Potíž spočívala v tom, že s oběma manželi měla Markéta děti, a co více, syny. Z manželství s Bouchardem z Avesnes se narodili Jan a Balduin, z manželství s Vilémem z Dampierre pak Vilém, Gui a Jan. Kdo se měl stát Markétiným nástupcem v čele flanderského a henegavského hrabství? V roce 1246 Ludvík IX. z titulu lenního pána potvrdil uspořádání, k němuž původně přistoupila sama Markéta: Henegavsko připadne synům z prvního lože, pánům z Avesnes, a Flandry synům z druhého lože, pánům z Dampierre. Když se král Ludvík vydal roku 1248 na křížovou výpravu, probíhala za jeho nepřítomnosti mezi oběma tábory krvavá válka. Nicméně ani jedna ze svářících se stran nebyla zcela umlčena. Gui se v roce 1253 ocitl v zajetí svých nevlastních bratrů z Avesnes, ale na naléhání Ludvíka IX. byl osvobozen. A v roce 1256 král prohlášením z Péronne potvrdil dohodu uzavřenou před deseti lety. Když se Markéta roku 1278, dva roky před svou smrtí, odebrala do ústraní kláštera ve Flines, stal se Gui z Dampierre jediným hrabětem flanderským a Markétin vnuk Jan z Avesnes (jeho otec Jan mezitím zemřel) jediným hrabětem henegavským.

Gui z Dampierre, jenž získal titul flanderského hraběte z milosti Ludvíka IX., se ve všech ohledech projevoval jako příkladný vazal kapetovského krále. Často pobýval u dvora a v roce 1270 krále doprovázel na druhé křížové výpravě do Tunisu, kde Ludvík zemřel. Nejstarší syn Guie z Dampierre Robert se oženil s dcerou Karla z Anjou, nejmladšího bratra Ludvíka IX., Blankou. Také za vlády Filipa III. (1270–1285) zachovával Gui z Dampierre naprostou lojalitu a doprovázel tohoto bojechtivého krále na všech vojenských výpravách. Až do nástupu Filipa Sličného se tedy horlivosti flanderského hraběte vůči jeho lennímu pánovi nedalo nic vytknout.

Mezi Francouzským královstvím a Římskou říší⁵

Když v roce 843 verdunská smlouva rozdělila říši Karla Velikého mezi tři syny Ludvíka Pobožného, *pagus Flandrensis*, tj. Flandry, případně království Karla Holého, z něhož se měla zanedlouho zrodit Francie. Ve druhé

⁵ Srov. M. BOONE, *Une société urbanisée sous tension. Le comté de Flandre vers 1302*, in: R. Van Caenegem (ed.), 1302. Le désastre de Courtrai. Mythe et réalité de la bataille des Éperons d'or, Antwerpen 2002, s. 27–77.

polovině 9. století se z tohoto území stala vojenská marka, jež měla bránit pobřeží před nájezdy Vikingů. Správa marky byla svěřena Balduinovi řečenému Železná paže. Když unesl jednu z dcer Karla Holého, Juditu, stal se Balduin královým zetěm a zajistil svým potomkům přibuzenství se slavnou a významnou karlovskou dynastií.

Hrabství zaujímalo značnou část pobřeží a disponovalo rušnými přístavy jako Sluis a Damme. Po dlouhou dobu navíc nebylo omezeno pouze na oblast, kde se hovořilo vlámsky – v době svého největšího územního rozmachu zahrnovalo celou severní část dnešní Francie. Filip Alsaský, jenž byl flanderským hrabětem v letech 1157–1191, daroval své neteři u příležitosti sňatku se svým bývalým chráněncem Filipem Augustem věnem Artois. Tím se toto území odtrhlo od Flander a v roce 1237 je Ludvík IX. povýšil na hrabství, aby je mohl jako apanáž věnovat nejstaršímu ze svých bratrů Robertovi. Až do roku 1297 k flanderskému hrabství patřily také Lille, Douai a Béthune, kde se mluvilo francouzsky (nebo spíše jedním z románských dialektů). Teprve v této době se Filip Sličný zmocnil celé jižní části původních Flander, to znamená většiny frankofonních oblastí. Z těch hrabství zůstalo pouze Tournai. Toto biskupské město bylo ale v poněkud jiné situaci, neboť je ovládal biskup společně s tamním vlivným klérem a ti raději jednali přímo s francouzským králem.

Celé hrabství ovšem nebylo lénem Francouzského království; malá část se nacházela na druhém břehu Šeldy. To znamená, že flanderský hrabě byl stejně jako sousední knížata tohoto rozsáhlého regionu, který se z praktických důvodů nazývá „bývalé Nizozemí“, zároveň leníkem římského císaře. Zmíněnou oblast tvořila dnešní království Belgie a Nizozemsko a Velkovévodství lucemburské. Jihovýchodně od Flander se nacházelo Henegavsko, které je dnes rozděleno mezi Francii a Belgii. Přibližně se jedná o oblast rozkládající se od měst Valenciennes a Maubeuge ve Francii k belgickému Enghieniu. V devadesátých letech 13. století byl henegavským hrabětem Jan I., synovec Guie z Dampierre, ale především syn Jana z Avesnes. Nenávist, jež obě rodové větve postavila proti sobě, zůstávala dosud živá. Ten, kdo chtěl zaútočit na flanderského hraběte, si mohl být jist, že mu bude stát po boku henegavský hrabě, a naopak. Filip Sličný to měl na paměti. Díky sérii dědických náhod se Jan Henegavský stal roku 1299 také hrabětem v Hollandu, pobřežním regionu dnešního Nizozemska.

Mezi těmito hrabstvími, Henegavskem a Hollandem, se nacházelo mocné vévodství Brabant, jehož centry byla města Brusel a Lovaň. Jan II.,

který byl brabantským vévodou v letech 1294–1312, vedl přebíhavou politiku, ale povětšinou byl spojencem francouzského krále. Jedna z jeho tet, Marie, byla druhou manželkou francouzského krále Filipa III. Jeho strýc Godefroy patřil společně se svým synem Janem k významným postavám kapetovského dvora a nechyběl na žádné z vojenských výprav francouzského krále. Oba ostatně stáli ve vojsku, které pod velením jejich bratrance Roberta z Artois bojovalo u Courtrai.

V době největšího mocenského rozmachu získal Gui z Dampierre hrabství Namur, které věnoval dětem ze svého druhého manželství s Isabelou Lucemburskou. Tito synové Jan a Gui z Namuru měli hrát významnou úlohu v událostech roku 1302. O dalších okolních knížectvích, biskupstvích v Cambrai, Lutychu a Utrechtu, představujících skutečné církevní státy, či Geldernském a Lucemburském hrabství, zde nebude řeč, ale všechna patřila k oné mozaice, jež vytvářela bývalé Nizozemí. Upozorníme pouze na malé hrabství Zeeland na pobřeží Severního moře, o něž se zuřivě přetahovala hrabata z Flander a Holanďané. To představovalo další jablko sváru, jež rozdmýchávalo nepřátelství, které k sobě navzájem chovali Gui z Dampierre a jeho synovec Jan z Avesnes.

Bývalé Nizozemí nemůže být odděleno od politického celku, k němuž právně náleželo – Římské říši. Od smrti Fridricha II. (1250) se o císařský titul vedly boje. Během takzvaného velkého interregna (1250–1273) se hned několik kandidátů prohlásilo římským králem. Tak se tradičně tituloval ten, kdo usiloval o císařskou korunovaci v Římě. Až do volby Rudolfa Habsburského v roce 1273 se žádný z těchto kandidátů neprosadil. Nicméně ani Rudolf, ani jeho nástupci nedokázali získat dostatečně silnou autoritu, zatímco moc francouzského krále na západě neustále rostla. Díky malé části svého území byl flanderský hrabě říšským knížetem; o podporu ze strany římského krále však usiloval marně. Zato německá knížata, především z údolí Rýna, projevila méně zdrženlivosti. Mezi lety 1297 a 1305 řada rytířů z těchto oblastí přispěla flanderskému hrabství na pomoc.

Gui z Dampierre a jeho rodina

Gui z Dampierre působí jako poněkud těžko uchopitelná osobnost. V jistém smyslu ho nejlépe charakterizuje jeho dlouhověkost. Narodil se roku 1225 a zemřel až v roce 1305. Jen málo vládařů se dožilo takového věku. Ludvík IX. zemřel v padesáti šesti letech, Filip III. ve čtyřiceti,